

Найдавніше поховання з трепанованим черепом на Ставрополлі

У 1966 р. автор провів розкопки курганів у станиці Суворовській на лівому березі р. Куми. Ці дослідження заповнюють певну прогалину в археології Північного Кавказу. Розкопки 10 насипів у західній його частині дали новий матеріал для вивчення двох культур — катакомбної та північно-кавказької. Відкрито кілька поховань епохи пізньої бронзи та сарматського часу.

У цьому повідомленні охарактеризовано найдавніше поховання № 4 з трепанованим черепом (курган № 1), яке за типом поховальної споруди, обрядом і наявністю трепанації на черепі виділяється серед інших, відомих на Суворовському могильнику. Перш ніж перейти до його розгляду, подамо короткі відомості про 12 впускних поховань з цього кургану (рис. 1, II).

За типом вони розподіляються так: 1) ями з заплічками (6); 2) катакомби (6); 3) прямокутні ями (2). В одній простій ямі (№ 7) лежали два кістяки у випростаному стані, на спині, орієнтовані головою на північ. На дні її помітні плями вохри. В похованні знайдено бронзове шило. Друга проста яма (№ 14) використовувалася двічі. В ній виявилися залишки двох похованих, випростаних на спині, орієнтованих головою на захід. На дні ями простежувалися плями вохри. Речей тут не було. Визначити час цих поховань вузько хронологічно неможливо.

Усі кістяки в шести камерах-катакомбах випростані на спині, з різною орієнтацією, проте переважає південний напрямок. Супроводжувалися вони багатим і різноманітним інвентарем: глиняними посудинами, курильницями, абразивними інструментами, листовидними ножами, бронзовими прикрасами. Тільки одну катакомбу (поховання № 8) з цього кургану, в якій знайдені круглі бронзові підвіски, аналогічні підвіскам з галіатського могильника — Фаскау¹, можна датувати першою половиною II тисячоліття до н. е. Інші катакомби слід відносити до середини II тисячоліття до н. е.²

Ями з заплічками досить великі. В них усі небіжчики лежали випростані на спині, з різною орієнтацією, що тяжіла до південного сектора. На дні поховань простежувалися очеретяна підстилка, крейда, а в трьох випадках — плями вохри. Інвентар їх складався з бронзових скроневих підвісок у півтора оберти, ціпкоподібної шпильки, а також шпильки з трьома молоточкоподібними виступами, кованих напівсферичних блях з пуансонним орнаментом.

Інвентар належить до одного хронологічного періоду. Ціпкоподібні шпильки і схронні їм молоточкоподібні, а також тонкі, сильно опуклі з складною схемою орнаменту бляхи та вказані підвіски датуються кінцем III — початком II тисячоліття до н. е.³

Поховання № 4, що було основним у кургані, стратиграфічно більш ранне від описаних. Воно розташувалося під двометровим земляним насипом, що мав 35 м в діаметрі, майже під центром кургану з деяким змі-

¹ Е. И. Крупнов. Материалы по археологии Северной Осетии докобанского периода. — МИА, № 23. М.—Л., 1951, стор. 39, рис. 7, 2.

² А. Л. Нечитайло. Курганы эпохи бронзы близ станицы Суворовской. — СА, № 2. М., 1970.

³ А. А. Иессен. Хронологии больших кубанских курганов. — СА, XII. М.—Л., 1950, стор. 193, табл. II, 9, 39; В. И. Марковин. Культура племен Северного Кавказа в эпоху бронзы. — МИА, № 93. М., 1960, стор. 31, рис. 2, 6; стор. 32, рис. 3, 5, 7; Б. А. Латынин. Молоточковидные булавки, их культурная атрибуция и датировка. — Археологический сборник, вып. 9. Л., 1967, стор. 83—85, 89—91, 94—95.

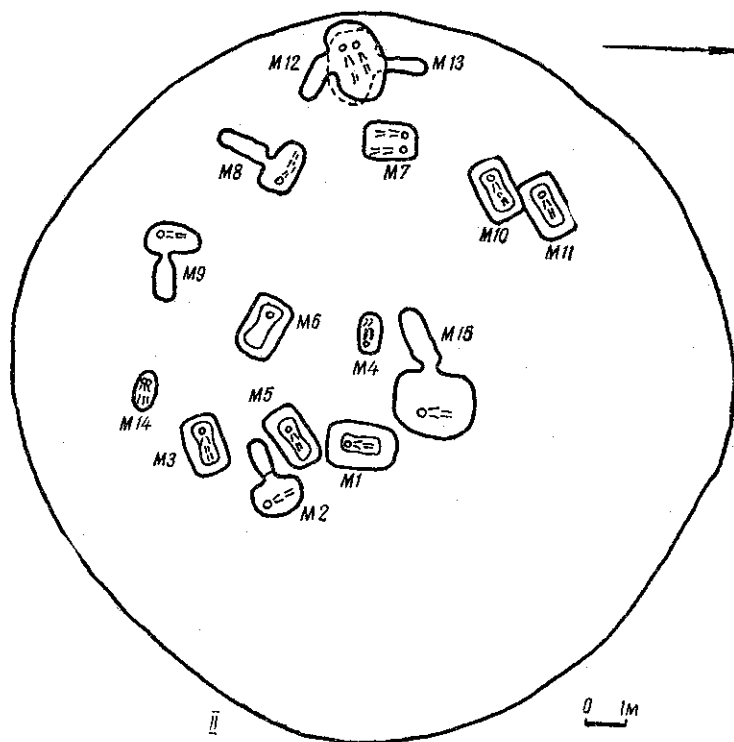
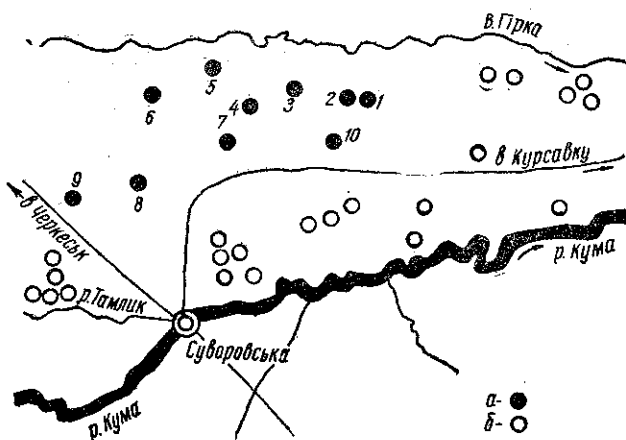

Рис. 1. Кургани поблизу станції Суворовської на Ставрополлі (1—10):
 I — схема розташування курганів; а — розкопані кургани; б — розвідані кургани;
 II — план кургану № 1

щенням на захід. З рівня давнього горизонту була вирита прямокутна яма з заокругленими кутами, довжиною 2 м, шириною 1,1, глибиною 1 м, орієнтована зі сходу на захід. Її перекривало дерево, яке провалилося всередину.

На дні ями на спині лежав кістяк чоловіка середнього віку, орієнтований головою на схід, обличчям на південний захід. Ноги в колінах були зігнуті, а руки випростані вздовж тулуба (рис. 2, 1). У правій руці похований тримав пластину з коричневого прозорого кременю довжиною 19, завширшки 2,5, завтовшки 0,65 см. З верхнього боку пластини двогранна, з нижнього рівна. На кінцях її помітна ретуш (рис. 2, 3).

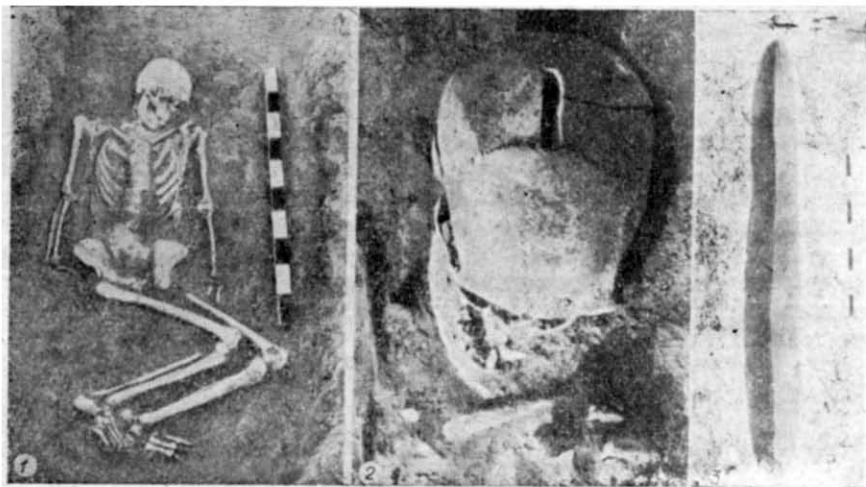

Рис. 2. Станиця Суворовська, курган № 1, поховання № 4:
1—положення скелета на дні ями; 2—трепанований череп; 3—крем'яна пластина.

Натім'яній частині черепа протиранням якимось гострим зняряддям було зроблено видовжено-підпрямокутний отвір довжиною 56,42 та шириною 11,26 мм. Протертість кісткової тканини зроблена на конус. Внутрішня поверхня отвору має розміри 42,92 × 7,5 мм (рис. 2, 2). Цікавими особливостями є також сильно виражені надбрівні дуги і парні лобні кістки.

Кістяк і дно ями були густо засипані вохрою (за хімічним аналізом—окис заліза Fe_2O_3). Біля правого плеча знизу простежена пляма крейди.

За обрядом та інвентарем найближча аналогія — це поховання, відкрите в 1954 р. у Грозному, де біля скорченого кістяка, густо посипаного червоною фарбою, виявлені підвіска з мергелю і велика крем'яна ножеподібна пластина. О. В. Милорадович⁴ порівнює її з аналогічними знахідками у Маріупольському та Нальчикському могильниках. Подібні пластини характерні для енеоліту. Як приклад наведемо кілька енеолітичних поховань, близьких за обрядом до поховання № 4. Це основне і єдине поховання в кургані № 6 поблизу Аргішти в Чечено-Інгушетії, яке дослідник за певними архаїчними рисами навіть пов'язує з неолітичними, та поховання поблизу хутора Попова на Дону (№ 4, курган № 37/7), з Бережновського могильника II на Волзі, могильника в районі хутора Олександрія та сіл Петро-Свистунове і Чаплі на Дніпрі⁵.

Таким чином, найдавніше поховання з кургану № 1 поблизу станиці Суворовської наближається до енеолітичних поховань Південної Європи і може бути датоване серединою III тисячоліття до н. е.

Щодо черепа цікавий висновок зробив М. С. Макаров. На його думку, якщо при поверхневому огляді складається враження про початок заростання кісткової поверхні на місці трепанації, то більш уважне дослідження вказує на згладжування цієї частини кістки, пов'язане не з процесом загоювання, а з шліфуванням під час протирання отвору. Цю думку підтве-

⁴ О. В. Милорадович. Новые археологические находки в Грозненской области.— КСИИМК, вып. 64. М., 1956, стор. 132—133, рис. 5, 6.

⁵ Р. М. Мунчаев. Древнейшая культура Северо-Восточного Кавказа.— МИА, № 100. М. 1961, стор. 133—140, 143, рис. 49, 2; А. Д. Столяр. Раскопки курганов у х. Попова в 1950—1951 гг.— МИА, № 62. М.—Л., 1958, стор. 384—387, рис. 27, 7; стор. 472; И. В. Силицын. Древние памятники в низовьях Еруслана.— МИА, № 78. М., 1960, стор. 15—16, рис. 4, 1; стор. 146; Д. Я. Телегин. Энеолитическое поселение и могильник у хутора Александрья.— КСИА АН УССР, вып. 9. К., 1959, стор. 13, рис. 2; О. В. Бодянский. Энеолитический могильник біля с. Петро-Свистунове.— Археологія, т. XXI. К., 1968, стор. 117—124, рис. 2, 5; 5, 9; 1—3; А. В. Добровольський. Могильник в с. Чаплі.— Археологія, т. IX. К., 1954, рис. 2.

рджу внутрішній кут поверхні — гострий і без слідів заростання. Хірургічне втручання важко стверджувати, бо під цим місцем наявна мережа кров'яних судин, які неминуче були б пошкоджені за умов примітивної операції, і крововилив призвів би до загибелі людини.

За свідченням судово-медичної експертизи Ставропольського краю (професор О. С. Литвак), на черепі справді має місце трепанація, виконана шляхом протирання із згладжуванням країв, що нагадує початок загоювання кісткової тканини. Можна припустити, що трепанація була пов'язана з якимось ритуалом.

Череп людини, трепанований в III тисячолітті до н. е., є першою такою знахідкою на Ставрополлі. Поховання, з якого він походить, найдавніше серед досліджених тут курганів.

А. Л. НЕЧИТАЙЛО

Древнейшее погребение с трепанированным черепом на Ставрополье

Резюме

В 1966 г. во время раскопок курганов у станицы Суворовской нами было исследовано одно из энеолитических погребений середины III тысячелетия до н. э. Благодаря этому не только расширяется пока немногочисленный круг памятников ямной культуры на территории Северо-Западного Кавказа, но и подтверждается их раннее проникновение на указанную территорию.

Кроме того, наличие протертого прямоугольного отверстия на теменной части черепа покойного выделяет это погребение из многих других, раскрытых в данном районе и, как нам кажется, должно вызвать интерес у антропологов.

В. П. ЗОЛУТН

Результати палеогрунтових досліджень курганів поблизу Каховки в 1968 р.

Дослідження палеогрунтів було проведено нами у 1968 р. під курганами № 2, 14, 27, 38, 45 (рис. 1) за 12 км на схід від Каховки. Насипи цих пам'яток мали висоту від 1 до 5,5 м. Палеогрунтові профілі у всіх випадках простежувалися під курганными насипами досить виразно. Два кургани (№ 14, 27) археологи датують часом ямної культури, а інші відносять до скіфського періоду.

Зіставлення глибини залягання й потужності генетичних горизонтів палеогрунтів дає змогу твердити, що найстародавнішим серед усіх пам'яток є курган № 27. Якщо взяти до уваги результати археологічних та палеогрунтових досліджень, то абсолютний вік його становитиме 4200—4400 років. Насип кургану № 14 було зроблено на 300—400 років пізніше, про що свідчать показники потужності гумусних горизонтів (A + AB) профілів палеогрунтів цих пам'яток. Гумусний горизонт кургану № 14 потужніший від кургану № 27 на 9,7 см, а конкреції гіпсу починають траплятися на 20 см глибше, дещо нижче за профілем залягає і перший гіпсовий горизонт.

Про стародавнє походження кургану № 27 свідчить також відсутність в поверхневій частині палеогрунтового профілю новоутворень сполук заліза і наявність значного світло-сірого елювіального прошарку під першим насипом, який самостійно існував дуже довго, можливо чотири-п'ять сто-